

TIO ÅR MED STRAFFVÄRDET

1. Bakgrund

AV PROFESSOR PER OLE TRÅSKMAN

År 1989 genomfördes i Sverige en principiellt och praktiskt mycket betydande reform av strafflagstiftningen. I 29 och 30 kapitlet Brottsbalken samlades härvid allmänna bestämmelser som gäller straffmätning och påföljdsval. Sverige blev härigenom det andra nordiska landet med uttryckliga bestämmelser om hur domaren skall förfara för att finna det riktiga straffet för ett brott. Motsvarande bestämmelser hade införts i Finland (i strafflagens 6 kapitel) redan 1977, men de nya svenska bestämmelserna var betydligt mer detaljerade.

I jämförelse med den tidigare uppfattningen i Sverige innebar de nya bestämmelserna 1989 också en klar principiell ändring så till vida att de klart byggde på en annan ideologisk grund. Bestämmelserna utformades på ett sådant sätt som innebar att man mycket klart tog avstånd från individualpreventiva tankegångar och den behandlingsideologi som varit förhärskande särskilt på 1950- och 1960-talet. Genom reformen avvisades också en ren allmänpreventiv ideologi, också om allmänpreventiva synpunkter fortfarande skall ha ett visst utrymme i vissa situationer. Den ideologi som reformen 1989 bygger på är "nyklasisk" med kravet på ett rättvist proportionellt straff som rättesnöre. Straffet skall alltså alltid fastställas så att det står i en rättvis proportion till brottets grovhet.

Genom reformen 1989 introducerades också två nya begrepp. Redan i själva lagtexten infördes begreppet "straffvärde". Enligt 29 kap. 1 § brottsbalken skall straff, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Vid bedömningen av straffvärdet skall särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft. Någon närmare definition av vad som avses med "straffvärde" har inte givits i lagtexten, men den bakomliggande tanken är att varje konkret brott har ett konkret straffvärde och detta straffvärde skall domaren finna fram till för att kunna bestämma det rättvisa straffet. I litteraturen talar man därför i detta fall om "brottets konkreta straffvärde". Vid sidan om detta talar man sedan också om det "abstrakta straffvärdet". Med detta avses den straffskala som fogas till en viss brottstyp (ett visst "delikt") för att bestämma brottstypens allvarlighet i jämförelse med andra brottstyper. Det abstrakta straffvärdet för en brottstyp anges alltså av den straffskala som fogats till respektive brott.

Reformen år 1989 hade föregåtts av en intensiv ideologisk diskussion. Grundtankarna för reformen presenterades redan i Brottsförebyggande rådets (BRÅ) rapport Nytt straffsystem (1977:7). I ett nordiskt sammanhang hade

“nyklassicismens” intog diskuterats bl a i antologin *Straff och rättfärdighet*. Ny nordisk debatt (redigerad av Sten Heckscher, Annika Snare, Hannu Takala och Jørn Vestergaard, 1980). Till lagens förarbeten hörde betänkandet SOU 1986:13 - 15 (Påföljd för brott m m) och propositionen 1987/88:120. Diskussionen har fortsatt också efter reformens genomförande. Ett bevis för detta är det särskilda nummer att *Svensk Juristtidning* som 1999 utgavs för att fira 100 års minnet av Ivar Strahls födelse och som anmäls på annan plats i denna tidskrift av Lena Andersson.

Redan år 1989 fanns det vissa tankar om att föra lagstiftningen om påföljdsval vidare i en ännu mer “nyklassisk” riktning. År 1995 presenterade en utredning betänkandet *Ett reformerat straffsystem* (SOU 1995:91). Den lagstiftningsreform (prop. 1997/98:96) som genomfördes med stöd av detta betänkande 1999 var dock betydligt blygsammare än vad betänkandet lade upp till.

För att diskutera konsekvenserna av reformen av 29 och 30 kapitlet brottsbalken ordnade Svenska kriminalistföreningen och Kriminalpolitiska sällskapet den 28 januari 1999 en debatt om tio år med straffvärdet. De följande delarna av denna rapport är inlägg som gjordes vid denna debatt.

2. Ideologin och dess konsekvenser

AV JUSTITIERÅDET STAFFAN VÄNGBY

Detta är, som på olika sätt framgår av både ton och innehåll, ett utpräglat muntligt anförande. Jag har tvekat att lämna det till trycket. Hade jag arbetat om det med de krav på precision som skriftlighet medför hade det blivit ett helt annat anförande. Men vad jag har sagt det har jag sagt.

Enligt vårt program skall vi i dag tala om tio år med straffvärdet. Men vi skulle med större rätt kunna tala om tjuugoett år med Nytt straffsystem. Ty det var med BRÅ:s rapport 1977:7 som allt började. Man kan säga att Nytt straffsystem är stort och fängelsestraffkommittén är dess profet.

När jag tog fram mitt exemplar av Nytt straffsystem ur bokhyllan fann jag till en början att där inte stod vad jag mindes. Jag kunde inte annat än imponeras av författarnas nyanserade framställning, deras humanitära syn på de människor som rapporten handlar om och deras kritiska inställning till fängelsestaffet. Jag började undra vad min kritiska inställning till rapporten egentligen hade för grund.

Så småningom började jag emellertid förstå vad min minnesbild berodde på. Det visade sig att på var och varannan sida i rapporten dyker ordet “proportionalitet” upp. Man hittar också, om än sparsamt, ord som moralbildning och normsystem som i hög grad kommit att färga den senare debatten. Författarna var fyllda av det bästa uppsåt. De hade tröttnat på behandlingsideologin och ville ersätta den med något nytt. Enda felet från författarnas synpunkt sett var att de

råkade ligga precis rätt i tiden. Det kriminalpolitiska klimatet var på väg att svänga, ovisst för vilken gång i ordningen. Oavsett alla goda formuleringar i rapporten var det bara proportionalitet och normbildning som levde kvar i mitt minne.

Det är alltså inte skrivningarna i rapporten som jag talar om i det följande. Å andra sidan kan man inte bortse från Skriftens ord: *"Av frukten känner man trädet."* Rapporten blev en vattendelare i svensk kriminalpolitik. Det är resultatet av det ständiga framhävandet av proportionalitet som lett till en väsentlig omsvängning i det kriminalpolitiska klimatet i vårt land, framför allt under straffvärdeprincipens täckmantel.

Jag är så gammal att jag sett straffrättsteorierna komma och gå. Jag vet, inte av studier utan av egen erfarenhet under ett långt arbetsliv, att Predikarens ord: *"Intet nytt sker under solen"*, har tillämpning också och kanske i synnerhet på kriminalpolitikens område. Under min tjänstgöring hos justitieministern Lennart Geijer satt behandlingstanken i högsätet. I spåren på Nytt straffsystem har ett mer allmänpreventivt eller normbildande system dominerat. Man kan redan se tydliga tecken på en återgång till ett mer prognosbetonat tänkande.

Min straffrättsprofessor på Stockholms högskola Ivar Agge förklarade redan på den propedeutiska kursen för oss nyblivna studerande att om vi frågade mannen på gatan varför man straffar så skulle vi få till svar: *"Därför att sådana busar skall klämmas åt."* Detta yttrande skulle kunna sättas som devis över resultatet av rapporten Nytt straffsystem.

All kriminalpolitik kännetecknas av en viss uppgivenhet. För det första går naturligtvis kriminalitetens problem - lika litet som andra mänskliga problem - att lösa. För det andra är klienterna ofta ganska hopplösa som individer betraktade och inte roliga att ha att göra med. Dessutom är de trots alla vanföreställningar om kriminalitetens omfattning i minoritet och kan alltså inte tänkas reagera på positiva åtgärder genom röststöd som har någon betydelse. För det tredje kommer varje justitieminister - hur hon än försöker flytta fram positionerna på kriminalpolitikens område - att mötas av krav från oppositionen och opinionen på hårdare tag som är svåra att motstå, särskilt inför ett annalkande val. Folkets kärlek min belöning kan aldrig vara ett realistiskt valspråk för en justitieminister.

Såvitt går att förstå är straffvärdet inte något annat än den gamla hederliga vedergällningsläran upphöjd till dogm med idealistiska förtecken. Det är inte längre fråga om öga för öga, tand för tand, liv för liv utan brott A böter, brott B fängelse tre månader och brott C fängelse tio år. Ingen lär kunna bevisa att det ena eller det andra straffvärdet är korrekt avvägt för att motverka det ena eller andra brottet. Om det är något som kan tjäna som motmedel mot kriminalitet så är det en ökad upptäcktsfrekvens. Det står förresten också i Nytt straffsystem.

Tanken att värdera olika brotts straffvärde i förhållande till varandra skulle förutsätta att man kunde sätta sig ner och lägga pussel med hela brottsbalken för

att få rätta proportioner mellan dess olika delar. En begränsad översyn låg inom ramen för fängelsestraffkommitténs uppdrag. En total översyn torde vara omöjlig att genomföra. För det första skulle det medföra ett alldeles för omfattande arbete. För det andra skulle oenigheten bli total.

I stället går utvecklingen av det relativa straffvärdet till så att olika särintressen försöker få brotten inom den egna intressesektorn uppgraderade i straffvärde för att därmed markera den egna sektorns betydelse. Jag har själv förfallit till denna trista sedvänja under mina utredningar på både värdepappersrättens och miljörättens områden så jag vet vad jag talar om.

Detta medför alltså att i den mån särintressena har framgång - och i någon mån är alltid riksdagen beredd att skärpa staffen för att visa sitt intresse för sektorn i fråga - så kommer straffnivåerna att skruvas upp ungefär som vid löneförhandlingar för olika yrkesgrupper inom JUSEK. Risken är därför att man i strävan att uppgradera det ena eller det andra brottets betydelse kommer allt högre upp i straffskalan. Praktexemplet på detta är naturligtvis narkotikabrotten. Tro nu inte att jag är drogliberal, det är jag inte. Men straffvärdet på narkotikabrotten har trissats upp över rim och reson. Nu återstår i stort sett inte annat än dödsstraff. Vore det inte för det där med grundlagen vete gudarna hur det skulle gå. Den opinion för dödsstraff som gör sig påmind här och där kan mycket väl sammanhånga med att straffvärdet höjts vartefter så att inte annat finns kvar för dem som önskar hårdare tag.

Ett annat resultat av det nya straffsystemet kan vara förlängda verkställighetstider för livstidsdömda. Om straffvärdet för en viss gärning är livstids fängelse och straffvärdena för andra brott kryper uppåt så skulle ju proportionaliteteten kräva att det också i praktiken blir livstid. Fullt så illa ser ju inte verkligheten ut. Jag tror ändå att man här är inne på en farlig väg. Hopplöshet inom fängelsemurarna och straffimmunitet i praktiken är en säkerhetsrisk inte minst för de anställda inom fängsvården.

Normbildningstänkandet inom kriminalpolitiken har också lett till lagstiftning för att tillgodose samhällets krav på att markera det ena eller det andra. Det är i allmänhet den billigaste reformen, när medborgarna är missnöjda med något, att införa straffbestämmelser. Det kostar oftast inte något eftersom polisen är så överlupen av andra arbetsuppgifter att den inte hinner med de nya straffbestämmelserna och i vart fall inte är villig att prioritera dem..

Ofta kan man förutse att lagstiftningen aldrig kommer att kunna genomdrivas, som t.ex. är fallet med kriminaliseringen av bruket av dopningmedel. Något liknande kan sägas om kriminaliseringen av sexköparna, även om där faktiskt har satsats ett antal miljoner på resurser åt polisen och sexhandeln drivits bort från gatorna. I och för sig är det en kriminalisering som man kan sympatisera med, men risken är stor att handeln kommer att ta sig andra och för de prostituerade ännu farligare vägar med åtföljande bevisvärigheter.

Jag kan ta ett par exempel ur min egen praktik som utredare. Det ena gällde

kriminaliseringen av narkotikakonsumtion. Inom 1982 års narkotikakommission präglade vi uttrycket att om narkotikakonsumtion kriminaliserades så skulle vi komma att vada i urin. Politikerna lyckades inte hålla emot opinionstrycket och vi fick vad vi hade förutsett. Det blev ett medel för polisen att markera handlingskraft genom att gripa kända missbrukare utan att detta såvitt jag kan förstå har fått den ringaste praktiska effekt. Tvärtom tar sådana enkla polisiära insatser bort resurser från vad som kan få verklig betydelse på narkotikaområdet, bl.a. spaningen på gatulangningen. Mitt andra försök gällde personuppgiftslagen, där vi i kommittén i misstro mot EG-direktivet föreslog att överträdelser av lagen inte skulle kriminaliseras annat än i fråga om folk som ljög. Men den tanken var tydligen för radikal för regeringskansliet med påföljd att vi fick straffbestämmelser som inte direkt underlättar den besvärliga situation som vi befinner oss i.

Upphovsmännen till Nytt straffsystem kan kanske fråga sig med kung Fredrik: "*Potz Donner, haben wir das alles getan*". Svaret på frågan är både nej och ja. Nej, naturligtvis ligger allt detta i tiden och är mer politiskt än juridiskt betingat. Ja, på något sätt var det ändå de som startade det hela.

Men frågan är naturligtvis om inte straffvärdeprincipen snart är på väg ut. Straffsystemkommitténs betänkande (SOU 1995:91) lades inte till grund för den genomgripande reform av påföljdssystemet som kommittén tänkt sig. Fotbojan (fängelsestraff genom elektronisk övervakning) sparar både lidande och kostnader. Först dömer domstolarna ut ett straff, fängelse, som sedan i praktiken inte tillämpas. Det medför ojämlighet bland klienterna eftersom det krävs stabila förhållanden för att den skall kunna användas. Något liknande kan sägas också om kontraktsvården och samhällstjänsten.

Det måste finnas olika förutsättningar i brottslingens person för att det skall var möjligt att tillämpa dessa påföljder. Detta är helt naturligt och grundat i ett rationellt tänkande, men det har inte något att göra med proportionaliteten.

Jag tycker de nya instrumenten är utomordentliga och hälsar dem med tillfredsställelse. Deras ideologiska grund står dock snarare att finna hos Lennart Geijers - och Birger Sjöbergs - kriminalpolitiska lösen: "*Släpp fångarna loss, det är vår!*" än i Nytt straffsystem.

Också andra tankar börjar dyka upp av mera dubiöst slag, som grundas på prognostänkande och önskemål om inkapacitering. Straffansvarskommitténs (SOU 1996:185) tankar på tidsbestämda samhällsskyddsåtgärder är i och för sig mer rationella än det nuvarande systemet för utskrivning av brottslingar med allvarliga psykiska störningar men de bygger på ett renodlat prognostänkande. Idéer om fotboja för kontroll av besöksförbud har också ytterst sin grund i ett prognostänkande i syfte att förebygga brott. Inget av dessa förslag har något att göra med proportionalitet.

Med nuvarande förändringstakt i samhället är kanske tio år en lagom livslängd för ett kriminalpolitiskt paradig. Det skulle inte förvåna mig om rege-

ringens proposition 1997/98:96 om vissa reformer av påföljdssystemet i framtiden kommer att uppfattas som signaler till ett nytt paradigmskifte. Inför mänsklighetens uråldriga följeslagare kriminaliteten kan man hysa viss pessimism om ett ännu nyare straffsystems möjligheter att bli vare sig mer effektivt eller mer rationellt grundat. Kanske kommer det än en gång att - med en av Lagrådet vid granskningen av 29 och 30 kap. brottsbalken använd missriktad parafras på Bibeln - bli fråga om att gammalt vin hålls i nya läglar.

3. Hur gick det med teorin i praktiken? Åklagarens syn

AV BITRÄDANDE RIKSÅKLAGAREN SOLVEIG RIBERDAHL

Vid Åklagarmyndigheten i Stockholm fanns på 1960-talet en chefsåklagare som hade stora och uppmärksammade mål. Han skrev utomordentligt koncisa gärningsbeskrivningar som innehöll alla brottsförutsättningar, varken för mycket eller för litet. Hans sakframställningar var effektiva. Rättens ledamöter fick redan här den uppfattningen att något alternativ till vad åklagaren påstod knappast kunde finnas. De förhör som han sedan höll var i det närmaste förödande för den tilltalade och i pläderingen knöt han ihop bevisningen snyggt och prydligt. Men när han kom till frågan om vilken påföljd den tilltalade skulle ha hade luften gått ur honom och hans yrkande var så gott som alltid att domstolen skulle döma ut lagens strängaste straff.

Detta var givetvis före 1989-års reform. Men också idag är åklagarnas intresse mer inriktat på skuldfrågan än på påföljdsfrågan och det kanske också skall vara så. Men i och med den nya ordningen, där gärningens straffvärde blev det centrala för straffmätningen och påföljdsbestämningen, måste åklagarna på ett helt annat sätt än tidigare - både under förundersökningen och processföringen - uppmärksamma dessa frågor.

För oss praktiker underlättade det väsentligt att det i och med reformen gavs mer utförliga bestämmelser om hur påföljdsfrågorna skulle bedömas. Tidigare kunde det vara svårt att leta sig fram till vad som ansågs gälla i praxis. I samband med genomförandet av reformen gjorde chefsrådmannen Axel Lundquist för oss åklagare en mycket klagörande genomgång av vad som nu skulle komma att gälla och presenterade ett handfast schema för hur man skulle resonera. Allt detta var mycket värdefullt.

Men även om straffvärdereformen var ett stort steg mot enhetlighet och förutsebarhet i straffmättnings- och påföljdsfrågorna så är bestämmelserna inte - och skall inte heller vara - någon slags tabell med vars hjälp straffet kan bestämmas mekaniskt. Så enkelt är det inte. I några avseenden är systemet inte logiskt och detta leder till inkonsekvenser som är svårhanterliga i praktiken.

Något som har lett till svårigheter är bestämmelsen om att brottslighetens art skall beaktas som ett skäl till fängelse.¹ Vad är då brottslighetens art och vad är

det som gör att ett brott har karaktär av artbrott? Förarbetena ger inte så mycket ledning. Uttalandena där kan i stort sammanfattas så att brottslighet där påföljden tidigare ofta blev fängelse av allmänpreventiva skäl skulle anses vara artbrottslighet. Att sedan brottslighetens karaktär av artbrott kan vara mer eller mindre framträdande gör inte bedömningen enklare.

Vad som är ett artbrott kan inte vara något som är för all framtid givet. Här kan tyckas att man får viss ledning i förarbetena. Där sägs att om en brottslighet fått en större utbredning eller antagit mer elakartade former så kan det vara ett skäl att anse den vara ett artbrott. Men några entydiga uttalanden hur detta skall värderas vid valet av påföljd talas det inte om.

Riksåklagaren (RÅ) har fört upp mål i HD för att få svar på några av de frågor som rör artbrottsproblematiken, men har inte haft så stor framgång i detta. Ett fall rörde försäkringsbedrägeri, ett annat bokföringsbrott. HD hade vad gällde bokföringsbrott i flera fall före reformen slagit fast att hänsynen till allmän laglydnad med styrka talade för att fängelse skulle följa på bokföringsbrott. Trots detta dömde domstolarna i de flesta fallen till en inte frihetsberövande påföljd. En fråga vi ställde oss hos RÅ var om bokföringsbrott fortfarande kunde anses vara ett artbrott. I vårt överklagande anförde vi en rad skäl för att detta skulle vara fallet.

Det svar som HD gav kan tolkas så att bokföringsbrottet är att anse som ett artbrott, men att det i just det aktuella fallet fanns särskilda omständigheter som med styrka talade för en annan påföljd. Den slutsats som man kan dra av avgörandet är att bokföringsbrottets karaktär av artbrott inte är särskilt framträdande och att det därför krävs ett relativt högt straffvärde och/eller återfall för att påföljden skall bli fängelse.

En fråga som har aktualiserats är om man kan anse att några typer av olaga hot kan vara artbrott. Kan man t.ex anse att olaga hot mot en familjemedlem är ett artbrott eller är den omständigheten att det är riktat mot en familjemedlem något som i stället skall påverka straffvärdet?

Några av de omständigheter som ibland åberopas som skäl för att ett brott skall anses vara artbrott borde kanske i stället påverka straffvärdet i skärpande riktning. Att ett visst slag av brottslighet antagit alltmer elakartade former borde i vart fall i första hand påverka straffvärdet. Om utvecklingen är bestående borde det också avspeglas i straffskalorna. I propositionen till straffvärdereformen (1987/88:120) anges bl.a att vissa former av misshandel bör anses som artbrott. Skälet till detta anges inte. Det förhållandet att det oftast är väsentligt mycket mer kränkande för brottsoffret och att det kan leda till allvarigare skador att bli

---

¹I svensk straffrättslitteratur och i vissa avgöranden i praxis talas om "artbrott". Med detta avses brott som på grund av sin "art" anses förutsätta att straffet skall vara (ovillkorligt) fängelse också om brottets "straffvärde" egentligen inte förutsätter detta. I praktiken innebär klassificeringen av ett brott som artbrott bl.a att också en första gångs brottsling döms till ovillkorligt fängelse och inte till villkorlig dom eller skyddstillsyn. Begreppet artbrott är mycket omdiskuterat i svensk kriminalpolitik (kommentar av P.O. Träskman).

slagen än att bli bestulen borde främst avsätta sig i bedömningen av straffvärdet både generellt och i det enskilda fallet.

Jag tror inte att man kan avskaffa begreppet artbrottslighet även om konstruktionen är ologisk och inte stämmer med de grundläggande principerna för straffmätning och påföljdsval. Straffskalorna för de olika brotten stämmer inte alltid överens med den uppfattning vi i dag har om ett brotts straffvärde. För att anknyta till det nyss nämnda exemplet borde enligt min mening straffskalan för misshandel vara väsentligt strängare än den för stöld. Kanske borde en straffskaleöversyn göras. Därefter kunde man fundera över om särskilda överväganden skulle behöva göras vid påföljsvalet för vissa brott.

Ett annat problem som är väl känt är tröskeeffekten på grund av den s.k. ettårsgränsen. Om straffvärdet är under 1 år fängelse, t. ex 10 månader, och det inte finns några andra skäl att döma till fängelse eller bestämma någon annan mer ingripande påföljd, bestäms påföljden ofta till villkorlig dom och böter. Anses straffvärdet däremot ligga på 1 år fängelse eller något däröver blir straffet, även om förutsättningarna i övrigt är desamma, fängelse. Det är en dramatisk skillnad i straffets stränghet som är svår att förklara med den ibland marginella skillnaden i brottslighetens svårhet. Det utvidgade användningsområdet för villkorlig dom och samhällstjänst, som de nu aktuella reformerna möjliggör, kan kanske mildra denna tröskeeffekten. Detta är en fråga som vi åklagare särskilt skall hålla ögonen på.

Som jag konstaterade ovan uppmärksammar åklagarna nu efter reformen i större utsträckning än före den straffmättnings- och påföljdsfrågorna. Det har blivit en självklarhet att man under förundersökningen också bör utreda försvårande och förmildrande omständigheter som kan påverka påföljden. En fråga som kom upp för något år sedan, och som var föremål för diskussioner då, var om åklagarna utredde och som en försvårande omständighet förde in i processen att gärningsmannen hade rasistiska motiv för brottet och i vilken utsträckning domstolarna verkligen beaktade detta vid straffmätningen och påföljdsbestämningen.

Det krävs enligt min uppfattning att åklagarna utreder förmildrande och försvårande omständigheter. Detta bör också avspeglas i förundersökningsprotokollet. Vidare bör åklagaren behandla frågan om rätt straff och påföljd vid förhandlingen i rätten och lägga fram sin syn på detta i pläderingen. Slutligen bör domstolarna utveckla sina synpunkter i domskälen.

Domstolarnas domskäl i påföljdsfrågan har efter reformen blivit betydligt utförligare och klarare. Men som part skulle jag vilja att domstolarna ännu bättre i sina domskäl redogjorde för sina överväganden i det enskilda fallet och närmare preciserade vilka omständigheter som föranlett domstolen att bestämma ett visst straff. Det är betydelsefullt för parterna och då naturligtvis främst för den tilltalade att han eller hon kan följa domstolens överväganden i påföljdsfrågan och förstå varför domstolen har kommit fram till ett visst straff så att det-

ta inte upplevs som godtyckligt av den anklagade. Detta är viktigt för att straffsystemet skall accepteras allmänt.

4. Hur gick det med teorin i praktiken? Försvararens syn

AV ADVOKAT TOMAS NILSSON

Jag förväntas i *första* hand lämna en del synpunkter på upplevelsen att som advokat och försvarare i praktiken - i domstolarna - tampas med straffvärdet.

Om inte annat så av ren oppositionslusta skulle det kännas bra att mer eller mindre kunna utdöma det gällande påföljdssystemet, både såvitt avser den teoretiska grunden som den praktiska tillämpningen. Det vore åtminstone mest stilenligt från en offensiv och kritisk försvararposition. Nu kan jag tyvärr inte göra detta. Det beror kanske mest på min egen oförmåga. Andra kanske kan. Men ett faktum är att när man tar del av den teoretiska modellen bakom straffvärdeteorin, är det svårt att göra några totala avståndstaganden och invändningar. T ex principerna om ekvivalens - en enhetlig rättstillämpning - och proportionalitet är ju svåra att invända mot. Det gäller också ståndpunkten att allmänpreventionen och individualpreventionen i *princip* hör hemma på lagstiftnings- respektive verkställighetsnivån och inte på domstolsnivån.

Innan jag går över till ett mera praktiskt plan, till vardagstillämpningen i domstolarna, vill jag ändå säga att det naturligtvis *går* att på en teoretisk nivå kritisera straffvärdeteorin. Ett frejdigt och läsvärt exempel på detta är Thomas Mathiesen - den norske rättssociologen - som i boken "Kan fängelset försvaras" (1988) kritiserar straffvärdeläran.

Kritiken från Mathiesen, som är stimulerande bland annat därför att den genomförs med ett polemiskt gott humör, går bland annat ut på att proportionalitetsprincipen, dvs rättvisepincipen, innehåller ett cirkelresonemang där *straffvärdet* bestäms av *brottets* förkastlighet/svårhet, men där samtidigt just *brottets* förkastlighet/svårhet bestäms av vad brottet förtjänar av straff, dvs av straffvärdet. Mathiesen menar således att teorin i stor utsträckning präglas av ett cirkelresonemang.

Och även om man i princip godtar tankarna bakom det nya straffsystemet tror jag inte att försvarsadvokaterna i allmänhet under de tio år systemet har varit i bruk har kommit att omfatta detta med särskilt varma känslor. Detta kan bero på flera olika faktorer. Försvararen ser naturligtvis sin roll på det sättet, att hon eller han skall söka få till stånd en så lindrig/mild påföljd som möjligt för den tilltalade. Kanske innebär det nya straffsystemet, med straffvärdets överhöghet, större svårigheter än tidigare att uppnå detta syfte. Påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn är ju t ex i *princip* ett undantag från straffvärdeläran och dess primat, eftersom dessa påföljder motiveras av individualpreventionen.

Nu är det klart att den försvarare som städse håller klart för sig innebörden av

30 kap 4 §³ brottsbalken inte alls behöver känna sig nedslagen, utan snarare upplivad på grund av presumtionen mot fängelsepåföljd, åtminstone tills en invändning görs om att det i det aktuella fallet är fråga om ett artbrott eller det höga straffvärdet sätter käppar i hjulet för försvararens ambitioner.

Kanske borde påföljdsbestämningen, som professor Nils Jareborg i något sammanhang har kallat "*en beslutsgång stödd av vägledande presumtioner*" framgå tydligare i lagtexten för att ge rättstillämpningen tillräcklig ledning. De ändringar som har trätt i kraft fr o m den 1 januari 1999 rörande påföljderna tillgodoser knappast tillräckligt ett sådant önskemål.

När man är hänvisad till att tillämpa straffvärdeteorin kan man som försvarare uppleva en hel del problem. Redan definitionen av straffvärdet i 29 kap 1 § andra stycket brottsbalken kan upplevas som mer "åklagarvänlig" än försvararvänlig. När man skall beakta den skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit finns det ett psykologiskt motstånd när man skall söka reducera dessa kriterier, i jämförelse med åklagarpositionen, för att använda kriterierna i förhöjande riktning såvitt avser straffvärdet. När man enligt samma lagrum vid straffvärdebedömningen skall beakta de avsikter eller motiv som gärningsmannen har haft, ger det tyvärr rätt sällan ammunition till att nämnvärt begränsa brottets straffvärde. Fråga är om de försvårande respektive förmildrande omständigheterna i 29 kap 2 och 3 §§ brottsbalken återställer någon slags balans i tillgången på argument för försvararsidan jämfört med åklagarsidan. Detta är tveksamt i de flesta fall.

En viktig uppgift för försvararen är att söka stävja situationer med en "överanvändning" av omständigheterna i 29 kap 2 § brottsbalken (försvårande omständigheter). Att det finns stöd för en sådan motaktivitet kan man finna på olika håll. Dels framgår det redan av lagtexten där förstärkningsord återfinns i stort sett genomgående. Det skall således vara frågan om att *särskild* hänsynslös har visats eller att någon *grovt* har utnyttjat sin ställning, eller att det varit fråga om *särskilt* noggrann planering etc. Förarbetena betonar också att dessa försvårande omständigheter bör tillämpas med försiktighet.

Straffvärdeteorin kan självklart inte lösa alla påföljds- eller straffmättningsfrågor - långtifrån. Något annat har väl knappast gjorts gällande. Det skall emellertid bli intressant att se hur domstolarna med denna teoretiska grund kommer att bestämma påföljderna för t ex de aktioner som djurrättsaktivister och likasinnade har utfört på senare tid. Ofta rör det sig om skadegörelsebrott, egenmäktigt förfarande, någon gång stöld och liknande gärningar. Man kan dock argumentera för och komma till mycket olika ståndpunkter utifrån straffvärdeläran när det gäller sådana brott.

Ett annat exempel som kan anföras som ett fall då straffvärdeläran enligt min uppfattning hindrar en förnuftig påföljdsbestämning är vid brottet sexuellt

³Bestämmelsen lyder: Vid val av påföljd skall rätten fästa särskilt avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse....

utnyttjande av underårig, och möjligen också vid brottet sexuellt ofredande. Jag syftar alltså inte på övriga brott i 6:e kapitlet brottsbalken i vilka våld eller tvång ingår vid sidan om det sexuella umgänget. Vid sexuellt utnyttjande av underårig - även vid normalgraden - kommer man på grund av kränkningen snabbt upp i ett betydande straffvärde varför fängelsestraff i stort sett alltid utdöms i praktiken. Man kan fråga sig om det finns någon större nytta eller poäng med en sådan påföljdsbestämning. Att detta skulle vara behövligt på grund av artbrotts-skäl, dvs allmänpreventiva skäl, tror jag inte alls på. Straffhotet har nog en ytterst marginell, om ens någon alls, betydelse för om gärningar av detta slag begås eller ej. Upptäckten i sig av dylika snedvridna beteenden får oftast mycket stora och helt bestående sociala och familjemässiga effekter för gärningsman-nen och övriga personer i hans omgivning. Ofta rör det sig ju om incestuösa handlingar.

Om man med en utförligare argumentation än denna skulle vilja få till stånd en något mer modest påföljdsbestämning, möts man kanske av motargumentet att *straffvärdet* inte sätter hinder i vägen för detta. I stället hänvisas till lagstifta-ren som genom att justera straffskalornas utseende kan bestämma kriminalise-ringen och därmed även det abstrakta straffvärdet. Förutom att ingen politiker med självbevarelsedrift skulle föreslå mildare straffskalor för sådana brott som de nämnda, är det lätt att under hänvisning till just straffvärdet stoppa en förändring, som utan någon nackdel för målsäganden eller för brottlighetsnivån, skulle kunna minska omfattningen av det lidande som utövande av bestraffning alltid innefattar.

Möjligen kan det nu sagda vara en illustration till Thomas Mathiesens påpe-kande om straffvärdeteorins inslag av cirkelresonemang som dessutom för med sig ett resultat som innebär en onödigt stor användning av fängelsestraffet.

Avslutningsvis skall jag kort beröra ett par särskilda frågor. Den ena gäller begreppet brottslighetens art och den andra gäller frågan om behandlingen av återfall i brott.

Såvitt avser begreppet brottslighetens art är detta för försvararna ofta bes-värligt att hantera. Ett råd som man bör ge försvararkollegorna är att vara särskilt vaksamma när åklagaren åberopar detta förhållande vid påföljdsbestäm-ningen. Påståendet att det i ett aktuellt fall rör sig om ett artbrott är långtifrån alltid korrekt. Det finns således viktiga nyanser att hålla reda på vid olika brotts-typer, exempelvis vid misshandels- och bokföringsbrott, som gör att det i ett aktuellt fall inte rör sig om ett artbrott. Det är också viktigt att med hjälp av den utökade möjligheten till samhällstjänst begränsa användningen av fängelse-påföljden även om det föreligger ett artbrott. Kanske skall man också hoppas på att högsta domstolen lämnar fler och för den tilltalade generösare besked på denna punkt. Ett exempel på artbrott, som enligt min uppfattning är i behov av nyansering, är våld och hot mot tjänsteman.

När det slutligen gäller återfall i brott menar jag att en lagändring bör ske på

sådant sätt att återfall aldrig tillåts få någon betydelse vid *straffmätningen*. Särskilt efter de senaste lagändringarna om förverkande av villkorligt medgiven frihet saknas skäl att låta återfall få påverka straffmätningen. Det är för övrigt knappast heller förenligt med teorin bakom straffvärdeläran.

5. Hur gick det med teorin i praktiken? Domarens syn

AV CHEFSRÅDMANNEN LARS LINDSTÖM

Solveig Riberdahl gav synpunkter på hur domstolen bör motivera sitt påföljdsval. Jag skall anknyta till det. Men eftersom jag är domare skall jag inte i första hand kritisera domstolarna. Jag skall i stället angripa åklagarna.

I 29 kap. 2 § BrB finns bestämmelser om vad som kan vara försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet. I paragrafens p.7 står det att det är försvårande "om ett motiv för brottet varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller annan liknande omständighet." Av motiven framgår att regeln bl.a. är tänkt att tillämpas när ett motiv för brottet varit att kränka någon för att han är homosexuell.

I söndags kväll visade TV ett program som heter Kalla Fakta. Där tog man upp ett fall där två personer hade misshandlat en man just för att han var homosexuell. Reportern tyckte att gärningsmännen fick för lindriga straff. Han frågade åklagaren vad han hade gjort för insatser under rättegången och om han hade åberopat bestämmelsen i 29:2 p. 7 BrB. Åklagaren svarade på ett lite tråkigt men kanske typiskt sätt. Han kunde förstås inte erinra sig exakt vad han hade sagt i sin plädering. Men han sade att han utgick från att han hade sagt något om att det var allvarligt att misshandla folk bara för att de var homosexuella. Däremot sade han att han var säker på att han inte uttryckligen hade åberopat bestämmelsen om extra högt straffvärde för sådana brott. Han sade att det inte var brukligt att man direkt nämnde några paragrafer i sin plädering.

Det här är intressant för den som vill svara på dagens fråga om hur det gick med teorin i praktiken.

Parternas slutpläderingar i ett brottmål skulle kunna vara seminarier i påföljdsjuridik. Tänk att som jurist få plädera runt faktorer som höjer eller sänker straffvärdet, vad det straffvärde som man kommer fram till kan ha för betydelse när det gäller valet av påföljd, hur andra faktorer än straffvärdet påverkar påföljdsvalet, hur olika faktorer påverkar längden av ett fängelsestraff och hur man skall göra med en gammal påföljd som ännu inte är helt avtjänad. En diskussion mellan åklagare och försvarare om dessa frågor borde vara mycket fruktbar för genomlysningen av påföljdsfrågan.

Om man är lagstiftare, rättsvetenskapsman eller domare eller åklagare som verkar i de högre domstolsinstanserna, så får man kanske den uppfattningen att

det går till på det sätt som jag har beskrivit i våra tingsrätter och att teorin alltså har fått ett gott genomslag i praktiken. Men själv har jag mina erfarenheter från detta rättskipningens verkstadsgolv. Jag vet hur det fungerar där.

Åklagaren har nyckeln till rättskipningen i brottmål. Han bestämmer vilken rättegång vi skall ha genom sina yrkanden. Och han har genom sin plädering en unik möjlighet att få en brottmålsrättegång att även omfatta påföljdsfrågorna i hela deras vidd. Åklagarna i de rättssalar som finns nere på verkstadsgolvet är fullt sysselsatta med utredningen om vilka brott som den åtalade har begått. Hela rättegången handlar ju om det. Och många hårda ord växlas, vittnen och målsägande kommer inte eller berättar på annat sätt än vad de har gjort under förundersökningen. Frågor skall ställas, man måste till och med bli arg ibland.

Och sen kommer vi fram till personalia. Åldagaren kan andas ut. Rättens ordförande läser med sövande röst personbevis, kriminalregisterutdrag och personundersökningar. Försvaren och den åtalade talar om möjligheten att få ett AMS-jobb i en nära framtid. Inget av detta behöver man som åklagare bry sig om. Man kan - precis som kanske åklagaren i Kalla Fakta gjorde - luta sig tillbaka, sluta ögonen och ladda för sin slutplädering. Självklart vill man som åklagare att det skall bli fällande dom. Om detta pläderar man länge och utförligt. De egna vittnenas trovärdighet höjs till skyarna medan den tilltalades invändningar tillbakavisas.

Åklagaren skall också plädera i påföljdsfrågan. Här har han chansen att slå an tonen för försvararens plädering och för domstolens överväganden. En utförlig analys av de olika faktorer som påverkar straffvärdet, omständigheter enligt 29:5 BrB (billighetsskäl som kan beaktas vid straffmätningen), de skäl som talar för eller emot fängelse mm. Om en sådan analys redovisas av åklagaren, tvingas naturligtvis försvararen också att tänka till och replikera på ett någorlunda intelligent sätt. Och domstolen får något substantiellt att fundera på under överläggningen till dom.

Men den som väntar på åklagarens analys i påföljdsfrågan blir inte sällan besviken. Många av våra åklagare är som den åklagare som Solveig Riberdahl nämnde (avsnitt 3 ovan). De har tappat luften när de kommer fram till påföljden. De är inte skyldiga att redovisa ett fullständigt påföljdsförslag. Och därför gör de inte det heller. Jag har - för att återknyta till straffvärdets tioårsdag - sällan hört en åklagare uttala ordet straffvärde. I stället nöjer sig åklagaren i de flesta fall med att mera kortfattat yrka på den påföljd som han finner lämplig. Utan någon utförligare motivering. Och utan att gå in i detaljerna på den påföljd som han eventuellt yrkar på. Tyvärr är det vanligt att åklagaren nöjer sig med att säga "jag yrkar fängelse", "Karlsson bör ha ett måttligt bötesstraff" eller i värsta fall "jag överlämnar påföljdsfrågan till rättens bedömning". Och det gör det enklare för försvararen. Han behöver inte vara särskilt kunnig i straffrätt för att kunna replikera på en sådan plädering. I regel nöjer sig försvararen med att utan hänvisning till några lagregler plädera för att hans klient bör få ytterligare en chans

att komma till rätta med sina svårigheter med hjälp av en fortsatt skyddstillsyn. Även om det finns direkta lagregler som talar för klientens sak, så åberopas de inte. Och möjligheten att byta ut fängelse mot samhällstjänst åberopas mycket sällan i försvararnas pläderingar.

Den domare som hoppats på att få vara med om ett påföljdsseminarium blir alltså besviken. Om han skall göra ett riktigt jobb, får han lov att tillämpa regler om påföljdsbestämning som parterna inte berört i sina pläderingar och sannolikt ofta inte heller känt till. Och tyvärr blir det ofta så att domaren själv blir den tredje i raden av rättsalens aktörer som fuskar bort chansen att analysera och motivera påföljdsvalet på det sätt som lagstiftaren tänkt sig. Om man läser tingsrättsdomar finns det många exempel på att de omständigheter som är viktiga vid påföljdsvalet och straffmätningen inte lyfts fram i dagsljuset.

Visst är det tokigt att det som ofta är det viktigaste i hela brottmålsrättegången, påföljden, inte avhandlas ordentligt under rättegången. Det är ett systemfel att det är på det sättet.

Jag skulle vilja att rättegångsförfarandet ändrades så att påföljdsfrågan kom i fokus på ett helt annat sätt än vad den gör idag. Jag tror att man måste tvinga parterna, i första hand åklagaren, att ta ställning till påföljdsfrågan i hela dess vidd och i alla detaljer. Och det gör man bäst genom att i lag föreskriva att åklagaren skall framställa ett fullständigt yrkande i påföljdsfrågan. Och för att det skall bli riktigt effektivt bör man försöka hitta på ett system som innebär att tingsrätten är bunden av åklagarens yrkande så att man inte får döma till strängare påföljd än vad åklagaren yrkat. Det vore enligt min mening också bäst i överensstämmelse med en modern syn på domstolens och parternas roller i processen. En sådan reform skulle nog också ta den här åklagaren i Kalla Fakta ur villfarelsen att det inte är riktigt *comme il faut* att nämna lagparagrafer i slutpläderingen. Och teorin skulle ha en chans att få genomslag i praktiken.

6. Kriminalvårdens horisont

AV KRIMINALVÅRDSREKTÖR OWE HORNE

I propositionen som ligger till grund för straffvårdesreformen pekar justitieministern på riskerna för minskat utrymme för individualpreventiva synpunkter i verkställighetsledet. Därefter uttalar tydligt att avsikten med reformen var att inte ändra principerna för arbetet inom kriminalvården, utan tvärtom att behandlingstanken fortfarande skulle ha stor betydelse. Under de senaste tio åren har det utvecklats flera olika former av behandlingsprogram för intagna. Det är enligt min bedömning inte fråga om en våg av behandlingsoptimism. Det är istället fråga om en nykter bedömning av vad som rimligen bör kunna åstadkommas genom olika behandlingsinsatser inom ramen för en straffverkställighet. Med inspiration från bl.a. England och Canada försöker vi inom kriminal-

vården att på en mer vetenskaplig grund bygga upp sådan verksamhet. Samlingsbegreppet för detta möte mellan forskare och praktiker i flera länder går under namnet "What works", till skillnad från vad som några år tidigare uttrycktes som "Nothing works".

Utvecklingen i Sverige har startat med Cognitiv Skills program på ett antal av våra anstalter. Vi har nu startat ett arbete med att ta fram nationella standarder för olika behandlingsprogram för drogmissbrukare, sexualbrottslingar och andra brottslingar med kriminell livsstil. Programverksamheten inom kriminalvården är grunden för att behålla en human grundsyn vid behandlingen av frihetsberövade personer. En positiv människosyn – som innebär att en intagen kan förändra sitt liv – är en grundförutsättning för arbetet inom kriminalvården.

Det som nu sagts är inte temat för vår debatt, men måste ändå sägas i detta sammanhang.

En viktig fråga som bör ställas är naturligtvis om och i så fall hur införandet av straffvärdeprincipen påverkade tillämpningen av verkställighetslagstiftningen. Inför dagens debatt gjorde jag några rundfrågningar bland kriminalvårdare som har varit med i beslutande ställning under hela perioden. Man säger då att domskälen har blivit fylligare och tydligare och därmed gett ett bättre underlag för vissa initialbeslut inom kriminalvården. Det gäller t.ex. beslut om särbehandling enligt 7 § tredje stycket lagen om kriminalvård i anstalt (s.k. 7:3 beslut). Beslutet innebär att om det bedöms föreligga risk för återfall i brott under verkställighet eller risk för rymning skall den intagne placeras i slutan anstalt samt att han i princip inte kommer att få några permissioner.

I slutet av 1980-talet var det cirka 200 intagna som klassades enligt 7:3. En bit in på 1990-talet steg denna siffra till 300 – 350 och har därefter legat stilla där. Det finns anledning att tro att det finns en viss koppling mellan domstolarnas fylligare domskäl och den ökade andelen 7:3:or. Vid Kriminalvårdsstyrelsen har man gjort en mindre studie angående ökningen av antalet särbehandlade intagna enligt 7:3 som pekar på att ökningen av andelen särbehandlade till hälften kan förklaras av grövre brott och längre straff. Den andra hälften kan inte förklaras på annat sätt än att tillämpningen blivit hårdare. I vilken utsträckning det finns ett samband mellan straffvärdereformen och ökningen kan endast bli en gissning.

En viktig inriktning av straffpolitiken de senaste 20 åren har varit att minska användningen av fängelse. Redan kriminalvårdsreformen 1974 poängterade att frivården och den öppna kriminalvården skulle prioriteras. När det gäller att införa alternativ till fängelse har vi, enligt min mening, inte varit särskilt framgångsrika. Vi har varit relativt sena med att införa samhällstjänsten, om man jämför med flera andra länder i Europa. När vi väl införde samhällstjänsten i vårt straffsystem visade det sig att domstolarna var mycket återhållsamma i användningen av påföljden. Det finns dessutom anledning att misstänka att samhällstjänsten i många fall har fått ersätta en vanlig skyddstillsyn.

Jag skall visa på några förändringar som skett inom kriminalvården under tio års perioden när det gäller de klienter som kommer till oss. Jag visar på förändringar utan att uttala mig om vad det kan tänkas bero på. Det finns många här som kan uttala sig om orsakerna bakom förändringen, både på en mer vetenskaplig grund och i vissa fall kanske en orsaksförklaring som har mer med tro än med vetande att göra. Några sådana kanske jag t.o.m. kan prestera själv.

Straffvårdereformen utgick från gällande rätt när det gällde valet av påföljd. Avsikten var inte att åstadkomma en förändring utan att göra reglerna för valet av olika påföljder tydligare. Det lämnades till domstolarna att utforma tillämpningen.

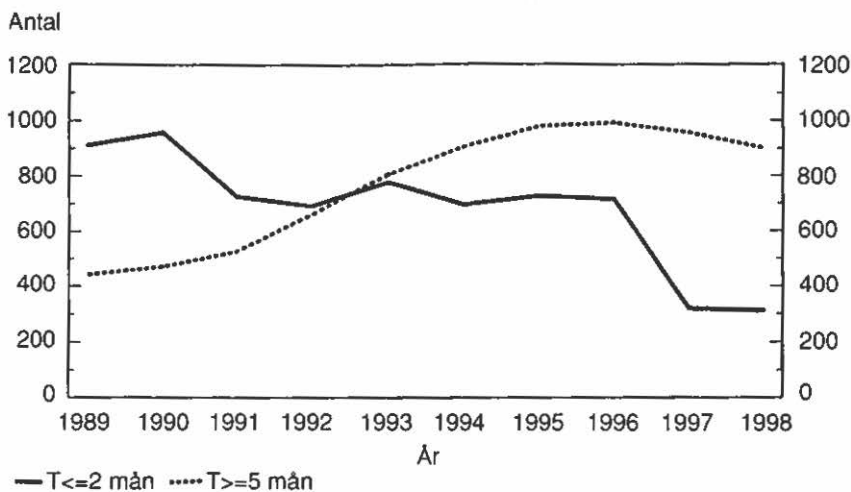
Under tioårsperioden har det skett en markant förändring av strafftiderna för dömda som tas in i kriminalvården. Det har också skett en förändring av andelen slutna platser i fängelserna. 1989 fanns det 4 047 platser tillgängliga varav 2 492 var slutna och 1 555 var öppna (38 % öppna). Den 1 januari 1999 fanns det också 4 047 tillgängliga platser varav 2 982 var slutna och 1 065 var öppna (26 % öppna). Det är en tillfällighet att det totala antalet platser är exakt lika båda åren. Under mellantiden har det varit fler platser tillgängliga.

Utvecklingen av frivårdspåföljderna har, som jag sade inledningsvis, varit relativt blygsam. Det har skett en nedgång av antalet domar på skyddstillsyn i samband med införandet av kontraktsvård och samhällstjänst. Det har skett en total minskning av antalet rena skyddstillsynsdomar, vilket förmodligen beror på att samhällstjänst och kontraktsvård i viss utsträckning ersätter även sådana domar. Användningen av samhällstjänsten har utvecklats mycket långsamt och utgör fortfarande en blygsam andel av frivårdspåföljderna. I Finland, som införde samhällstjänsten i sitt straffsystem några år efter Sverige utdöms fyra gånger fler domar på samhällstjänst. Om jag har uppfattat det finländska systemet rätt så innebär det en starkare styrning av domstolarna när det gäller valet av samhällstjänst än det svenska systemet. För att mer påtagligt öka användningen av alternativen kontraktsvård och samhällstjänst tror jag att det krävs en starkare styrning av praxisutvecklingen antingen via Högsta Domstolens prejudikatsbildning eller via ny lagstiftning. Påföljdsvalsregeln i 30 kap 4 § brottbalken³ ger detta utrymme. Det handlar förmodligen om att utveckla tänkandet kring innebörden av olika former av artbrottslighet och utrymmet för att ersätta fängelse med samhällstjänst för dessa. Det skall bli mycket intressant att följa tillämpningen av den utvidgade möjligheten att använda samhällstjänsten, som ju från årsskiftet även kan meddelas som en föreskrift vid villkorlig dom.

³30 kap. 4 § brottbalken innehåller en bestämmelse om att företräde alltid skall ges lindrigare påföljd än fängelse, då omständigheterna talar för detta.

Figur 1. Inskrivna i fängelse vid tvärsnitt per straffidskategori åren 1989-1998

Källa: KUM-uttag

Nedgången i straffidsgruppen fängelse två månader eller mindre beror på ändrad rattfyllerilagstiftning och framförallt införandet av intensivövervakning med elektronisk kontroll, vilket har minskat beläggningen med cirka 400 fångar som idag alltså verkställer fängelsestraffet hemma i bostaden.

Det har skett en markant ökning av de långa fängelsestraffen som både har blivit fler och längre. Den 1 mars 1989 var 402 av totalt 3904 intagna (11 %) dömda till fängelse i fem år eller mer. Den 1 mars 1998 var det 919 av 3751 eller 25 %, alltså mer än dubbelt så många. Det finns säkert fler förklaringar till denna utveckling men det är svårt att tro annat än att domstolarna har skärpt domspraxis när det gäller längden på fängelsestraffen som döms ut. En annan förklaring är att Kriminalvårdsnämnden har skärpt sin praxis under perioden när det gäller att bevilja villkorlig frigivning före 2/3 av strafftiden. Ytterligare en förklaring är att Regeringen har skärpt sin praxis när det gäller att tidsbestämma domar på livstids fängelse. Antalet domar på livstids fängelse har under de senaste tio åren ökat markant. Antalet intagna som verkställer fängelse på livstid är idag fyra gånger större än det var för tio år sedan.

Den stora andelen långtidsdömda har medfört stora förändringar av verksamheten inom kriminalvården. Efter Tidaholmsupploppet samt de senaste årens ökning av mord inne i anstalterna har det skett en förändring av verksamheten i riktning mot sektorisering av anstalterna samt ökad kontrollverksamhet i syfte att göra vardagen för både de intagna och personalen tryggare. Den viktigaste delen i detta arbete är dock att bygga upp en dynamisk säkerhet som i grunden bygger på goda relationer mellan de intagna och personalen.

Livstidsstraffet passar inte in i ett straffsystem som bygger på proportionalitet och förutsebarhet. Ett avskaffande diskuterades redan i BRÅ-rapporten 1977. Flera i den arbetsgrupp som var ansvariga för rapporten förespråkade ett avskaffande. Fängelsestraffkommittén vägde argumenten för och emot och stannade för att livstids fängelse skulle vara kvar i straffsystemet. Kommittén menade att nackdelarna inte var så stora eftersom praxis för tidsbestämning var så tydlig och därför i praktiken förutsebar. Jag tycker att det är dags att ersätta livstidsstraffet med ett tidsbestämt fängelsestraff, alternativt att reglera formerna för tidsbestämning i lag och låta en domstol avgöra frågan. Detta utgör en viktig del för att leva upp till grunderna för vårt straffsystem. Det skulle också öka möjligheterna att planera meningsfulla verkställigheter inom kriminalvården för de livstidsdömda.

Kriminalvården har genomgått stora förändringar under de senaste tio åren. Vi har många fångar som verkställer långa fängelsestraff med allt vad det betyder av nya krav på vår verksamhet. I vilken utsträckning straffvärdereformen har inverkat på utvecklingen kan jag inte avgöra. Reformen gav utrymme för en ökad användning av alternativ till fängelse. Domstolarna har varit mycket försiktiga i att styra utvecklingen mot ökad användning av straff ute i samhället. De har dessutom valt att döma till flera långa fängelsestraff. Detta får mig att dra slutsatsen att det krävs en starkare styrning av domstolarna när det gäller påföljdsval och straffmätning antingen via lag eller ökad prejudikatsbildning.